

JOSEP MARIA ESPANYA: ELS CAMINS DEL FEDERALISME IMPOSSIBLE

ANTONIETA JARNE
Universitat de Lleida

Article lliurat el 30 de desembre de 2015. Acceptat el 18 de març de 2016

RESUM

Nascut el 1878 a Vielha, la trajectòria de Josep Maria Espanya fou extraordinàriament polièdrica. La constant recerca del millor camí per assolir el federalisme fou l'eix de la seua vida política. President de la Diputació de Lleida (1913-17) i un dels màxims impulsors de la Mancomunitat, des del Partit Liberal s'atansà al catalanisme polític i ingressà a la Lliga Regionalista. Durant el període de la Generalitat republicana fou diputat per ERC i assumí la Conselleria de Governació durant l'estiu de 1936, des de la qual dugué a terme una important tasca tot facilitant la fugida de persones en dificultats enmig del context revolucionari. Morí a Colòmbia el 1953.

PARAULES CLAU

Mancomunitat, Generalitat republicana, federalisme, catalanisme, exili.

Josep Maria Espanya: Paths to impossible federalism

ABSTRACT

Born in 1878 in Vielha, Josep Maria Espanya's career was extraordinarily multifaceted. A constant search for the best way to achieve federalism formed the core of his political life. President of the government of Lleida province (*Diputació*) from 1913 to 1917 and one of the greatest promoters of the Catalan

Mancomunitat (Commonwealth), he entered Catalan politics via the Liberal Party then joined the Regionalist League. During the period of the Republican government of Catalonia (*Generalitat*) he was a member of parliament for the ERC party and took over the Ministry of Government during the summer of 1936, from which he carried out the very important work of helping those encountering difficulties due to the revolutionary context to escape. He died in Colombia in 1953.

KEYWORDS

Catalan *Mancomunitat* (Commonwealth), Republican government of Catalonia (*Generalitat*), federalism, pro-Catalan movement, exile.

La fragilitat a què es veu sotmesa la memòria històrica s'accentua en els casos en què el règim dictatorial d'una banda i l'obligat exili d'una altra institucionalitzaren una invisibilitat la qual és extraordinàriament complicat recuperar de l'oblit. L'exemple de Josep Maria Espanya n'esdevé paradigmàtic. Conseller de Governació de la Generalitat republicana durant l'estiu de 1936, a penes és coneguda la seua trajectòria anterior, marcada per un ideari polític que intentà assolir amb diverses estratègies i des de diferents fronts. Profundament federalista, pivotà en diverses plataformes que, en funció del context històric, cregué que eren les més adequades per arribar-hi: Unió Republicana, Partit Liberal, Partit Liberal Autonomista, Lliga Regionalista... fins a arribar a Esquerra Republicana de Catalunya.¹ No endebades, l'essència del seu pensament polític quedà nítidament reflectida en la conferència que el 1919 impartí a la localitat de Graus (Osca) quan afirmà:²

Mi sueño político es el gran Estado federal.

La constant recerca del millor camí per assolir aquest federalisme fou l'eix de la seua vida política.

1. Més detalladament, veg. Antonietta JARNE (2010), *Josep Maria Espanya i Sirat. El somni federal*, Lleida, Alfazeta edicions.

2. Josep Maria ESPANYA (1919), *Las corrientes autonomistas en el mundo o el pleito de Cataluña*, Lleida, Talleres de Sol y Benet.

DE DIPUTAT SOLIDARI A PRESIDENT DE LA DIPUTACIÓ DES DEL LIBERALISME

Nascut el 1878 a Vielha, i fill de l'advocat i jutge Joan Espanya i Moga, als 18 anys s'instal·là a Barcelona per estudiar Dret. Allí conegué altres joves amb qui establí relacions d'amistat que l'acompanyaren en molts trams de la seua vida política posterior: Francesc Layret, Pere Mies, Humbert Torres... i sobretot Lluís Companys. Fou llavors quan desenvolupà una de les més fermes conviccions contra aquell Estat decadent i que anà repetint al llarg de diversos moments de la vida: la inequívoca oposició al caciquisme, que ell veia com un dels principals obstacles per a la modernització de les estructures del país. Obertament republicans, entre tots crearen l'Associació Escolar Republicana que, presidida per Layret i de la qual Espanya assumí la vicepresidència, fou una entitat en què confluïren sense esforç el catalanisme i el republicanisme com a vèrtexs dels seus sentiments profundament antimonàrquics. Durant aquests anys formà part de la redacció del periòdic *El Liberal*, dirigit per Pi i Arsuaga, fill de Pi i Margall, alhora que assistí a nombroses reunions ja fos amb dirigents del moviment obrer, ja fos amb cercles republicans de caire federal i catalanista. La voluntat de divulgar les seues idees entre els ambients universitaris en particular i juvenils en general els portà a editar el setmanari *La Defensa Escolar*. El diari *La Vanguardia* es féu ressò d'alguna de les activitats que des de l'àmbit republicà tenien com a protagonista Josep Maria Espanya:³

Para conmemorar la fecha en que las Cortes Españolas promulgaron la ley contra las órdenes monásticas, el Centro de Fusión Republicana celebrará una velada mañana lunes, día 29 del actual, a las nueve en punto de la noche, en su local, Rambla de Canaletas, número 11, principal. Tomarán parte en la misma don E. Coromines, don J. Roca y Roca, don Clemente Selvas, don José María Serrallara, don E. Junoy, don F. Layret, don José María España, don Francisco Roselló, don Arturo Gallart, don Pedro Miguel y otros invitados al acto.

Acabats els estudis i ja instal·lat a Lleida, es vinculà a la Unió Republicana del seu gran amic Lluís Companys a través de la qual el 1907 era escollit diputat provincial pel districte Tremp-Vielha. Aquest districte, que tenia com a referència la seua Val d'Aran, estigué sempre present en la vida política d'Espanya. I la

3. *La Vanguardia*, 28 de juliol de 1901.

Val d'Aran també li correspongué. Així, ja el 1913, Vielha fixà la seua memòria a la població en posar el seu nom a una plaça, un fet insòlit en tractar-se d'una persona viva. I l'any següent, l'Ajuntament de Canejan el nomenava fill adoptiu alhora que també posava el seu nom a la via principal de la població:⁴

El Ayuntamiento de Canejan, a propuesta del alcalde, Francisco Deo, ha acordado por aclamación nombrar hijo adoptivo de dicha villa al presidente de la Diputación provincial de Lérida, don José María España, y dar su nombre a la calle Mayor. Se preparan grandes festejos para el día del descubrimiento de la lápida, habiendo sido invitado el señor España y distinguidas personalidades del Valle.

La seua entrada en l'escenari polític coincidí amb la constitució de la Junta Provincial de la Solidaritat Catalana que, com una de les grans fites de la història nacional de Catalunya del segle xx, tingué en la Unió Republicana de Josep Maria Espanya un dels eixos vertebradors a les terres de Lleida. No obstant això, el fracàs del projecte solidari i la fragilitat del teixit republicà l'empenyeren a fer un gir per ingressar en el Partit Liberal, el qual, aprofitant la desfeta de Solidaritat, ocupava el mateix espai electoral que la Lliga Regionalista a Barcelona. Per tant, si es volia controlar una Diputació que anava camí de mancomunar-se, s'havia de comptar amb el Partit Liberal. I Espanya optà per formar-ne part, circumstància que el portà a presidir la Diputació Provincial des de 1913. Deixava de banda una de les expressions polítiques més demonitzades per l'Estat de la Restauració –el republicanisme– per incorporar-se a un dels dos partits dinàstics que el sustentaven. Tot i que no és possible oferir cap explicació concloent, el Partit Liberal durant aquells anys tenia dues característiques que li podien resultar atractives. D'una banda, i com ja s'ha apuntat, el Partit Liberal a Lleida ocupava el mateix espai polític que la Lliga Regionalista a Barcelona. Des del punt de vista estrictament electoral, la incorporació a les llistes liberals d'algú amb vocació d'ascensió política podia ser una qüestió a tenir en compte. D'altra banda, en l'interior del liberalisme lleidatà hi havia, cada vegada més, certa tendència basculant vers el catalanisme conservador. Alguns sectors se sentien cada vegada més allunyats de l'esperit centralista i monàrquic i més propers als plantejaments de renovació que venien des de les noves formacions

4. *La Vanguardia*, 6 de febrer de 1914.

sorgides fora de l'àmbit dinàstic. Nombrosos exemples al llarg de la dècada així ho evidenciaren. No endebades, el mateix Espanya i altres liberals destacats com Romà Sol i Mestre participaren activament el 1916 en la refundació del partit mitjançant la creació del Partit Liberal Autonomista.

Hi hauria, potser, una altra consideració a l'hora d'analitzar les possibles causes del seu pas pel Partit Liberal. En un territori com el de les comarques de Lleida, amb unes característiques sociològiques molt diferents de les de Barcelona, els compartiments dels espais polítics no eren hermètics. Les dimensions socials de la província de Lleida en general i de la Val d'Aran en particular facilitaven, de ben segur, l'existència de vasos comunicants entre uns i altres amb unes porositats que anaven més enllà de l'estricta parcel·lació de les organitzacions polítiques. En aquest context, amb una complexa madeixa de relacions personals, no n'hi ha prou d'aplicar criteris d'estricta militància per entendre actituds o comportaments polítics.

La concepció sobre la naturalesa del nou organisme serví per evidenciar les diferències entre els diputats que entenien que la Mancomunitat no havia d'anar més enllà d'una burocràtica descentralització administrativa i altres, com el mateix Espanya, que l'observaven com un organisme fonamental per dinamitzar la malmesa unitat de Catalunya. Fermament convençut de la personalitat pròpia de Catalunya, els discursos que pronuncià en les diverses reunions de l'assemblea de diputats subratllaren a bastament aquesta visió. La defensa que en feia entroncava amb les seues velles aspiracions federalistes i, de ben segur que concebia la Mancomunitat com un primer pas per assolir aquest objectiu.

La seua intensa implicació en el dinamisme de la Mancomunitat es veié reflectida en el ritme que imprimí al funcionament de la Diputació, una institució fins llavors força anquilosada i que no deixava de ser un mirall de la fossilització a la qual havia arribat l'Estat de la Restauració al qual representava. Un Estat que, des de diferents flancs, anava fent aigües inexorablement.

En l'obra realitzada per la Mancomunitat, un dels àmbits més emblemàtics i reeixits fou el dedicat a millorar la xarxa de comunicacions de Catalunya, símbol de l'articulació i la vertebració del país que tant es desitjava. Per a Josep Maria Espanya, ja fos exercint de president de la Diputació o com a conseller de la Mancomunitat, la qüestió de les comunicacions va ser sempre un tema de màxima prioritat i una eina bàsica de cohesió nacional. N'era especialment sensible, a la qual cosa no era aliena la seua condició de nadiu de la Val d'Aran, un territori que, per les condicions geogràfiques, tenia importants problemes de comunicació

tant amb França com amb la resta de comarques de Lleida. Bon coneixedor del territori dels seus orígens, sabia a bastament com calia disposar d'unes vies de trànsit en condicions que superessin l'isolament que en tots els àmbits patien les comarques de muntanya. La millora de les connexions de la Val d'Aran amb França, especialment precàries durant els llargs hiverns pirinencs i la necessitat d'obrir la Val d'Aran a l'exterior, com a premissa bàsica per al seu desenvolupament, foren qüestions que estigueren sempre molt presents en el seu pensament i acció. En l'exercici del seu càrrec fou pioner a reclamar la construcció d'un túnel que trenqués la condició d'aïllament del territori durant bona part de l'any.

Tot i la bona marxa de la política mancomunada i la seua bona gestió al capdavant de la institució, la posició d'Espanya dins el seu partit era cada cop més fràgil. El 2 de maig de 1917 els diputats provincials votaven a favor del liberal Joan Rovira i Agelet com a nou president, fet que significava la victòria dels sectors que mantenien actituds receloses amb la Mancomunitat pel temor que absorbís excessives competències a l'organisme provincial. Ja feia temps que s'anaven produint esquerdes en el si dels liberals lleidatans. Cada cop n'hi havia més que assumien el catalanisme polític, sobretot de la mà de polítics com Josep Maria Espanya o Romà Sol. L'any 1917 fou clau en aquest sentit. La profunda divisió orgànica i ideològica dels liberals tingué el punt culminant en el nomenament de Domènec Pinell com a alcalde de reial ordre de Lleida durant la tardor de 1917. Amb motiu dels comicis municipals de l'11 de novembre, i després de les intenses convulsions de l'estiu que havien sacsejat profundament la vida política de l'Estat, els sectors sensibles a les orientacions de l'Assemblea de Parlamentaris comandada per la Lliga Regionalista, decidiren treballar a favor d'una àmplia coalició anomenada Concentració Popular. Amb l'objectiu de fer-se amb l'alcaldia de Lleida i acabar amb els nomenaments d'alcaldes de reial ordre, agombolava des de lligaires, republicans radicals, republicans catalanistes i alguns liberals com Espanya i Sol. En una carta, signada per ambdós, eren així d'explícits:⁵

[...] nosaltres no hem fet altra cosa que seguir les orientacions de l'Assemblea de Parlamentaris encaminades d'una banda a obtenir l'autonomia per a Catalunya i els Municipis i d'altra a renovar el sentit polític general d'Espanya per a acabar amb les oligarquies que la tenen tant atuida i retrassada.

5. El 25 d'octubre de 1917 *El Ideal* publicava la llista de les persones que s'hi adherien. En el mateix exemplar s'inclouïa l'esmentada carta.

L'any 1917 fou un any no sols complex políticament, sinó també molt dolorós personalment. La seua esposa –Dolores Salanova Lagüens– morí en el transcurs del part del seu tercer fill, una nena, que també morí. Davant aquest trasbals, i amb dos fills petits, es traslladà a Osca, on la seua dona tenia família. Tot i que fins al 1919 continuà formant part de la Diputació de Lleida i de la Mancomunitat, ara ho féu des de les files de la Lliga Regionalista. Simultàniament, el catalanisme conservador a les terres de Lleida experimentava una empenta directament proporcional a la desfeta liberal. Els canvis polítics d'Espanya mai no van comportar canvis ideològics, ja que la consecució d'aquell somni federal estigué sempre present en el seu pensament i en l'actuació política. Veient que les expectatives que havia dipositat en el Partit Liberal s'havien vist frustrades tot i els intents de refundació en el Partit Liberal Autonomista, ingressà a la Lliga Regionalista que, en plena expansió del discurs pratià «Per Catalunya i l'Espanya Gran», representava la possibilitat més tangible de treballar per aquell anhelat federalisme. La campanya per l'autonomia de 1918 li donà l'oportunitat d'experimentar en aquests nous escenaris polítics.

FEDERALISME I AUTONOMISME A TRAVÉS DE LA LLIGA REGIONALISTA

En aquesta nova etapa, aviat materialitzà la seua voluntat de treballar per la causa regionalista en presentar-se a les eleccions generals per la circumscripció d'Osca (districte de Benavarri). Així, el maig de 1919 pronuncià la ja esmentada conferència a la localitat de Graus, poques setmanes abans dels comicis. El míting electoral fou editat per les Agrupacions Regionalistes de Graus i Benavarri i publicat amb el títol *Las corrientes autonomistas en el mundo o el pleito de Cataluña*. El text conté, sens dubte, l'ideari polític d'Espanya i la seua concepció sobre quina havia de ser la construcció de l'Estat en perfecta sintonia amb el pensament pratià. Després de lloar repetidament la República de 1873, condemnava, sense embuts, el caciquisme alhora que el responsabilitzava de la situació d'endarreriment que patia el país:

[...] Tenemos aquí un régimen de oligarquía y caciquismo que nos envilece y denigra, y es causa de toda nuestra decadencia.

Després de criticar contundentment «el Madrid del centralismo explotador y corruptor, desde el cual se manejan los hilos que mueven a los dóciles monigotes provincianos», per a Espanya, la via més eficaç per a la modernització de l'Estat passava per la instauració d'un règim federalista. I, per a això, era absolutament indispensable la concessió de l'autonomia per a Catalunya. La campanya havia tingut el preàmbul en el Manifest de Prat de la Riba de 1916 «Per Catalunya i l'Espanya Gran», que contenia l'essència del regionalisme de llavors. L'Estat de la Restauració no sols no ajudava el regionalisme sinó que, a més, pretenia anul·lar-lo; la seua salvació, doncs, calia buscar-la en la conquesta i la transformació d'aquest Estat a partir d'un programa de regeneració i revertebració espanyola, cosa que significava establir un programa que inclogués, prioritàriament, l'autonomia dels pobles d'Espanya. Sobre aquesta renovació de l'Estat, Josep Maria Espanya es pronunciava en aquests termes:

Lo que pide, pues, Cataluña es por un aspecto un derecho político natural, y por otro aspecto una estructura que desea para el Estado español, organizándolo conforme a las nuevas corrientes del mundo. Si la organización centralista y unitaria de España ha fracasado, porque ni ha sabido crear cultura en nuestro país, ni elevar el nivel ciudadano de nuestros pueblos ni dotar a nuestra patria de todos aquellos servicios públicos que tienen ya la mayoría de las naciones civilizadas, y vivimos aún sin carreteras, sin ferrocarriles, sin canales, sin bibliotecas, sin escuelas, sin instituciones de orden social; si aún los servicios que tiene los desempeña mal con carreteras sin conservar, con Universidades que carecen de material y de laboratorios, con ferrocarriles que parecen carretas, ¿por qué no cambiar de sistema, y adoptar para el régimen de la vida de nuestro país una organización autonomista, despertando el estímulo regional, buscando en la actuación y colaboración de las regiones, el remedio a nuestros males [...]?

Enmig d'un públic que l'aclamava entusiàsticament, Espanya acabà la conferència amb un contundent:

Aprestémonos todos a escribir una nueva historia de España, distinta de la que hasta ahora han escrito esas oligarquías y caciquismos, causa de nuestra pobreza y de nuestra decadencia.

Escollit diputat a les Corts espanyoles, fou donat d'alta el 17 de juny. El seu pas per les Corts de Madrid fou, però, molt efímer ja que poques setmanes

després, el Tribunal Suprem proclamava la nul·litat –tot i que no se'n concretaven els motius– de la seua designació feta per la Junta d'Escrutini i era substituït en l'escó pel liberal Juan Urrutia Zulueta.⁶ Immers en la dinàmica política i social d'Aragó, Espanya tornà a concórrer a les eleccions generals per la circumscripció d'Osca el 1920 i el 1923. Eren uns anys d'una certa introducció del regionalisme de la Lliga per les terres aragoneses amb la voluntat de fer quallar el discurs regeneracionista en un espai on el caciquisme continuava fortament arrelat. No obstant això, en cap d'aquestes convocatòries Espanya aconseguí l'escó de diputat. El seu adversari més directe, el liberal Juan Alvarado y del Saz, guanyà àmpliament en un districte (Sariñena) que entre 1886 i 1923 controlà sense ensurts.⁷

Alhora, la participació lligaire en el Govern de Madrid el 1918 s'evidenciava del tot estèril. I la següent col·laboració ministerial de la Lliga –d'agost de 1921 a març de 1922– tampoc no representà cap progrés per al congelat procés autonòmic. Fou en aquest context de col·laboració amb el Govern de concentració presidit per Antonio Maura que Josep Maria Espanya va ser nomenat governador civil de Palència, des del setembre de 1921 fins al març de 1922.⁸

La darrera participació d'Espanya com a integrant de la Lliga es produí el 1923 quan es presentà com a senador per la circumscripció de Lleida, en què no sortí elegit. A partir de llavors, el distanciament d'aquella Lliga Regionalista que no havia satisfet les seues expectatives autonomistes i federals va ser una realitat. El seu accidentat pas per la Lliga Regionalista era un mirall del fracàs dels catalanistes conservadors en els intents d'aconseguir l'autonomia per a Catalunya. Aquell somni polític de construir un Estat federal s'havia demostrat inviable des dels plantejaments lligaires.

6. Urrutia ja havia estat diputat per Osca en l'anterior legislatura. Enginyer de professió i empresari, era propietari de societats hidroelèctriques i mantenia importants connexions amb sectors financers de procedència basca. Més extensament, Alcusón, Antonio. «“Agrarios contra liberales”: Las elecciones a diputados en la provincia de Huesca en 1923», a A. D. (2009), *Univer-so de micromundos. VI Congreso de Historia Local de Aragón*, Saragossa, Diputación de Zaragoza, Instituto Fernando el Católico.

7. Nascut a Las Palmas el 1856, fou ministre en diverses ocasions durant el regnat d'Alfons XIII.

8. Alguna referència sobre el seu pas pel Govern Civil de Palència es troba recollida a José PELÁEZ LÓPEZ (1998), *Prensa, poder y sociedad en Palencia: 1808-1941*, Valladolid, Universidad de Valladolid. En el transcurs de la seua etapa com a governador civil es casà en segones núpcies amb Juanita Abadías Salanova, filla d'una cunyada seua i amb qui tingué un fill, Ferran.

Allunyat de la primera línia política catalana, Josep Maria Espanya es dedicà fonamentalment al seu treball d'advocat tant a Vielha com a Osca. Durant els darrers anys de la dècada ocupà un escó a la Diputació Provincial d'Osca. Aquesta relació continuada obingué reconeixement uns anys més tard amb l'homenatge que se li tributà:⁹

El próximo miércoles, a las diez y media de la noche, se celebrará el *lunch* homenaje que Estado Aragonés dedica a don José María España, director general de Administración local, por su labor aragonesista realizada por tierras de Aragón.

D'altra banda, malgrat haver reduït el ritme de l'activitat política, mai no perdé el contacte amb l'escena catalana en general i la lleidatana en particular. La necessitat de construir el ferrocarril per la Noguera Ribagorçana fou motiu, en múltiples ocasions, de visites a Osca de la comissió encarregada de la qüestió per demanar-li consells i orientacions al respecte. Les seues visites a Lleida també sovintejaren, tal com reflectia aquesta notícia:¹⁰

En el teatro municipal de los Campos Elíseos tuvo efecto ayer tarde la asamblea magna pro ferrocarril Lérida a Les por el Noguera Ribagorzana. Mucho antes de la hora señalada para dar principio al acto el salón se hallaba completamente lleno siendo imposible entrar en él. [...] hicieron uso de la palabra el alcalde de Lérida señor Del Campo; don Aurelio Joaquinete; don Ángel Zurita; el ex gobernador de Lérida don Juan Adema; don Pedro Bustindy; don José María España; don José Bonet; don Ángel Trabal y don Pedro Mor.

Molt possiblement foren uns anys que no li resultaren gaire satisfactoris des del punt de vista polític. A la seua escassa projecció amb la Lliga i a la falta de concreció del seu vell somni federalista, s'afegia el fet de veure com la Mancomunitat Catalana, aquell organisme que havia defensat tan fermament, es desnaturalitzava en mans del dictador Primo de Rivera fins a quedar liquidat el 1925.

Mentre aparentment la vida política durant el primoriverisme estava marcada per la paràlisi, de forma soterrada s'anaven produint importants can-

9. *La Vanguardia*, 8 de juliol de 1934.

10. *La Vanguardia*, 14 d'octubre de 1924.

vis que permetien trencar amb les dinàmiques continuistes establertes fins llavors. Així, la impossible unificació de les esquerres catalanes esdevindria viable ben aviat. El 1931 la convergència del federalisme republicà català amb el nacionalisme radicalitzat es convertí en una autèntica alternativa capaç de fer front a la Lliga Regionalista i als republicans radicals. Finalment, els esdeveniments d'abril de 1931 inauguraren una nova etapa en la història contemporània de l'Estat espanyol, circumstància que obrí la definitiva redefinició de Josep Maria Espanya com a polític de la mà d'ERC, la qual cosa també significà el retrobament amb alguns antics companys de l'Associació Escolar Republicana com Humbert Torres o Lluís Companys.

LA SEGONA REPÚBLICA I EL DARRER SOMNI FEDERAL

Amb la proclamació de la Segona República es tenia la confiança que la República espanyola conduiria, finalment, a la construcció d'aquell desitjat Estat federal.

El primer esglaió que pujà en aquesta nova etapa, com a representant del districte de Vielha, fou el de diputat a la Diputació Provisional de Catalunya, els delegats de la qual eren designats pels municipis de cada partit judicial i encarregats de redactar a Núria el projecte d'Estatut d'Autonomia de Catalunya. Ja feia uns anys que havia manifestat quins havien de ser els requisits essencials sobre els quals s'havia d'articular tot Estatut d'Autonomia, els dos eixos fonamentals del qual s'havien de basar en una clara delimitació de matèries que exclusivament havien de ser assumides regionalment i amb una plena sobirania d'aquests poders regionals que inclogués una hisenda pròpia.¹¹ Malgrat les expectatives creades, però, el model autòmic dibuixat pel règim republicà seguí estant conformat dins un Estat fortament uniformista i molt allunyat d'aquell desitjat federalisme. La República espanyola va acabar atorgant una certa descentralització, però continuà essent un Estat inequívocament centralista.

El següent tram fou el de ser diputat al Parlament de Catalunya en virtut de les eleccions del 30 d'octubre de 1932. Després del descens i dels daltabaixos viscuts des del liberalisme i el regionalisme, molt possiblement el republicanis-

11. ESPANYA (1919), p. 8.

me nacionalista d'ERC fou l'espai on es va sentir més còmode. Era l'opció, no sols política sinó també ideològica, que més s'atansava a la consecució del seu somni federal des dels dies de la Unió Republicana.¹²

En aquesta primera etapa com a diputat autonòmic es dedicà intensament a la vida política parlamentària. Per la seua trajectòria com a advocat i expert en qüestions jurídiques, el 1933 exercí d'assessor jurídic de la Comissaria General d'Ordre Públic. Poc després fou nomenat director general d'Administració local amb l'objectiu prioritari de dinamitzar i modernitzar els serveis i el funcionament municipals. En les seues intervencions al Parlament de Catalunya presentà freqüentment dictàmens per tal que els ajuntaments aconseguissin una major autonomia d'acció i una major llibertat per poder confeccionar els seus pressupostos.¹³

L'any 1934 fou molt intens políticament. Amb una nova Llei municipal aprovada pel Parlament de Catalunya el 5 de gener, el Govern de la Generalitat convocà eleccions locals per renovar els consistoris que s'havien constituït l'abril de 1931. En la instrucció d'aquest nou sistema electoral per a la vida municipal de Catalunya hi tingué una activa participació. Membre de la Comissió per al Projecte de Llei municipal de Catalunya es destacà per l'aferrissada defensa que féu perquè fossin substituïts els regidors elegits en virtut del controvertit article 29 que donava per elegits automàticament els candidats que no tenien adversari. En els discursos que pronuncià palesà, un cop més, la seua crítica contra el caciquisme com a símbol de l'anorreament de la voluntat popular. Deia, ras i curt, que l'aplicació de l'article 29 era una ficció legal. Així es manifestava en la intervenció al Parlament de Catalunya el 22 de març de 1933:¹⁴

Són *tinglados* electorals mantinguts pel caciquisme, i aquí precisament el que es vol és que l'esperit de ciutadania entri a tots aquells pobles perquè després

12. Per a l'aparició d'ERC i la seua contextualització, cal veure especialment Dolors IVERN (1988), *Esquerra Republicana de Catalunya: 1931-1936*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat; Anna SALLÉS (1986), *Quan Catalunya era d'Esquerra*, Barcelona, Edicions 62; Joan B. CULLA (2013), *Esquerra Republicana de Catalunya 1931-2012: una història política*, Barcelona, La Campana.

13. Més extensament, JARNE (2010).

14. Diari de sessions del Parlament de Catalunya de la II República, 1932-1936, Parlament de Catalunya.

puguin anar amb tota llibertat els electors a una lluita electoral fent ús precisament del dret de sufragi. [...] Els cacics es creuen que són superiors a les Lleis i en alguns pobles de muntanya es creuen inclús superiors al Parlament.

La clau de volta que pivotà transversalment en tots els conflictes que condicionaren l'acció del Govern de la Generalitat fou, sens dubte, la qüestió agrària. Atià les lluites dins ERC entre el sector moderat i el més radical, trencà els ponts de contacte amb la Lliga i fou, en definitiva, el mirall on es reflectí nítidament la crisi del règim autonòmic perquè la classe política i econòmica dretana, que anava recuperant l'espai perdut el 1931, considerà prioritari paraitzar o neutralitzar la reforma agrària a Catalunya en un moment que estava aconseguint aturar-la a la resta de l'Estat espanyol. En el transcurs de les sessions en què es debatia la llei, Espanya presentà una esmena en nom dels diputats d'ERC de les comarques de Lleida en la qual demanava que els parcers que conreaven terres que estaven en mans de l'Església es beneficiessin de l'aplicació de la Llei de contractes de conreu de la mateixa manera que els rabassaires. La intervenció, realitzada el 2 de març de 1934, exposava el següent:¹⁵

Aquesta esmena té com a finalitat resoldre un problema agrari que hi ha a les terres de Lleida, problema d'una importància cabdal. [...] a Lleida tenim el problema de la propietat col·lectiva [...] pertanyent a entitats eclesiàstiques, propietats que sembla que no haurien d'existir legalment, perquè en virtut de les Lleis desamortitzadores dels anys 55 i 56,¹⁶ aquests béns es van declarar nacionals i es van subjectar a venda pública. Jo no sé per quins procediments, per quins mitjans, per quines influències o per quins oblits en l'administració pública, fos pel que fos, existeix el fet; però el cert és que, en cinc o sis termes dels voltants de Lleida hi ha propietats col·lectives d'una extensió enorme, que oscil·len entre mil jornals i deu mil jornals, amb dues mil famílies que conreen terra d'aquesta naturalesa; i és precís, per consegüent, en el moment que anem a aprovar una Llei de Contractes de Conreu, que no s'oblidi –i no podem pas oblidar-ho nosaltres, sobretot els homes d'esquerra– aquests pagesos conreadors de la terra d'aquesta propietat col·lectiva. [...]

15. Diari de sessions del Parlament de Catalunya de la Segona República...

16. Es referia a les lleis desamortitzadores impulsades per Pascual Madoz en el transcurs del Bienni Progressista.

Finalment, el 12 d'abril de 1934 el Govern Companys promulgà la Llei de contractes de conreu, aprovada pel Parlament de Catalunya. Malgrat el caràcter gradual de la reforma, la Lliga Catalana, empesa pels propietaris de l'Institut Català de Sant Isidre, presentà dotze dies després a Madrid un recurs d'inconstitucionalitat contra la Llei. El Govern presidit pel radical Ricard Samper denuncià la Llei davant el Tribunal de Garanties Constitucionals que, per 13 vots contra 10, l'anul·là. L'autonomia catalana restava seriosament limitada i minimitzada. Després de les negociacions al llarg de l'estiu, el 12 de setembre el Parlament de Catalunya tornava a votar, amb modificacions, la Llei de contractes de conreu. Gairebé simultàniament, el Govern Samper no podia continuar fent front a les pressions de les forces de dreta. I el 4 d'octubre es coneixia la composició del nou Govern, presidit per Lerroux, que comportava la incorporació de la filofeixista CEDA. Com a protesta, els socialistes espanyols decidiren declarar una vaga general per a l'endemà, dia 5. A Catalunya, comptant amb la benevolència de les autoritats catalanes, la vaga fou unànime. El Govern Companys confiava que, després de proclamar la seua rebel·lia, s'arribaria a un compromís, tal com havia succeït després de la proclamació de la República Catalana per Macià el 14 d'abril. Així, el vespre del 6 d'octubre, Companys, repetint el gest de Macià, proclamava «l'Estat Català dins la República Federal Espanyola», alhora que invitava l'oposició espanyola a formar un Govern provisional a Barcelona contra el de Lerroux. Les circumstàncies, però, no eren les mateixes que les de 1931. El Govern de Madrid i l'exèrcit proclamaren l'estat de guerra i aquella mateixa nit obriren foc contra el Palau de la Generalitat. L'armament de què disposava Josep Dencàs, des de la Conselleria de Governació, i els seus escamots eren del tot insuficients per fer front a l'exèrcit. Arran dels Fets d'Octubre, Companys i els consellers del Govern foren empresonats i condemnats a trenta anys de presidi. Josep Maria Espanya era detingut unes setmanes després al seu domicili de Barcelona.¹⁷ Empresonat durant uns mesos al vaixell *Uruguay*, ancorat al port de Barcelona, no tenim constància, però, de la data exacta de la seua posada en llibertat. Establert a Barcelona, es tornà a dedicar a l'exercici de l'advocacia. I, sobretot, s'esforçà a ajudar companys empresonats o perseguits a conseqüència dels Fets d'Octubre.¹⁸

17. *La Vanguardia*, 16 de novembre de 1934.

18. Una notícia publicada el 10 de juliol de 1935 a *La Vanguardia* així ho confirma: «Mañana, a las diez, se celebrará la vista de la causa instruida contra nueve vecinos de Juneda,

Amb la convocatòria de noves eleccions per al febrer de 1936, malgrat que no n'era candidat, hi participà activament. Tot i que vivia a Barcelona, on pertanyia a una agrupació d'ERC del barri de Gràcia, durant la campanya electoral es desplaçà a bastament per les comarques de Lleida. Foren escenari de les seues intervencions les poblacions d'Isona, la Pobla de Segur, Tremp, el Pont de Suert, Esterri d'Àneu, Sort, Golmés, Alcarràs i Bell-lloc, entre d'altres. Amb motiu de la seua intervenció a les Borges Blanques la premsa apuntava:¹⁹

[...] és acollit amb una llarguíssima ovació, com a testimoni d'agraïment i adhesió a la seva persona i pel seu comportament a tot hora mantingut defensant en el lloc que li han indicat als germans empresonats i perseguits pels Fets d'Octubre.

D'acord amb el triomf electoral del Front d'Esquerreres de febrer de 1936, i la restitució del Govern presidit per Lluís Companys, Josep Maria Espanya tornà a ocupar l'escó al Parlament de Catalunya com a diputat per ERC. I, simultàniament, repregué les funcions de director general d'Administració Local que havia desenvolupat fins a l'octubre de 1934. El seu retorn a aquest càrrec fou, però, molt efímer ja que el president Companys el nomenà conseller de Governació. El seu predecessor, Josep Dencàs, estava molt allunyat de la línia política defensada per Companys. De fet, el 6 d'octubre de 1934 havia representat, entre altres coses, el fracàs del sector d'Estat Català –que Dencàs liderava– en la lluita per l'hegemonia dins d'ERC.

Una de les primeres accions d'Espanya com a conseller fou fer les gestions pertinents perquè el Govern central retornés les competències d'ordre públic que durant el bienni dretà havien estat arravatades a la Generalitat. Per a la consecució de la màxima normalitat, el seu retorn era prioritari. A més, en aquells moments, la majoria de comandaments que operaven eren manifestament contraris a la República. Per tant, un cop aconseguí que el Govern central retornés les competències d'ordre públic –cosa que es féu pública el 6 de juny–, s'apressà

que con ocasión de los sucesos desarrollados en dicho pueblo el día 6 de octubre del año último, dieron muerte al propietario señor Rosinach. Las penas que para los procesados se piden son de tres a veinte años de prisión. De la defensa está encargado el letrado don José María España, ex director general de Administración Local de la Generalidad, el cual ha llegado hoy, procedente de Barcelona, con dicho objeto».

19. *El Ideal*, 21 de gener de 1936.

a destituir les forces existents, uns seixanta caps i oficials sospitosos de feixisme, i els substituï per elements fidels, un fet que posteriorment s'interpretà com a decisió per aconseguir la victòria contra el sollevament del 19 de juliol.

Tot seguit, la seua actuació com a conseller vingué mediatitzada per la necessitat de fer front a l'esclafament de la revolta militar que tingué lloc el 19 de juliol de 1936. Segons ha quedat constatat en diferents textos memorialistes, Josep Maria Espanya no ignorava els moviments i les reunions que duïen a terme grups de conspiradors en les setmanes prèvies al sollevament,²⁰ circumstància suficient perquè ell i el comissari general d'Ordre Públic Frederic Escofet preparessin un dispositiu de defensa amb el qual aconseguiren que alguns punts emblemàtics no poguessin ser atacats. Aquest element i el seu enforquillament amb altres variables féu que només vint-i-quatre hores després de l'aixecament militar a Barcelona i la resta de Catalunya, els militars rebels fossin derrotats. Començava contra tots els pronòstics una llarga i cruel Guerra Civil que conduí a una llarga i cruel dictadura.

Simultàniament al que succeïa en l'estament militar durant aquells dies de juliol, s'estava covant un nou estat de coses en l'interior de les forces proletàries que acabà desencadenant processos revolucionaris que des dels àmbits institucionals no foren capaços d'aturar. El fracàs de l'aixecament militar, que pretenia ser sobretot una contrarevolució per evitar l'avenç del reformisme social i polític, va conduir a una revolució social. Davant d'aquesta nova situació, el Govern de la Generalitat i la resta d'institucions assistiren impotents a l'establiment d'una dualitat de poders que progressivament desembocà en una atomització de l'autoritat, que cada cop era més menystinguda. En molts llocs, els processos revolucionaris quedaren desdibuixats pel caos que s'hi imposà i la dificultat dels seus dirigents de canalitzar-ne la dinàmica. Començava el que molt possiblement va ser el pitjor període de responsabilitat política per a Josep Maria Espanya. L'estiu de 1936 va ser llarg i farcit de tensions. Tantes que, dos mesos després, decidí tancar la seua etapa com a polític.

20. Així ho apunta Frederic ESCOFET (1973), *Al servei de Catalunya i la República. La victòria. 19 de juliol de 1936*, París, Edicions Catalanes de París. També el solsoní Francesc Viadiu, diputat al Parlament de Catalunya per ERC i que el 1937 fou nomenat delegat d'Ordre Públic de la Generalitat a Lleida ho afirma a Francesc VIADIU (1979), *Delegat d'ordre públic a «Lleida la roja»*, Barcelona, Rafael Dalmau.

En veure l'excepcionalitat de les circumstàncies, i malgrat la profunda crisi d'autoritat que patia el Govern de la Generalitat, Espanya es dedicà diligentment a intentar salvar el major nombre de persones amenaçades. Fou, de ben segur, el període de la seua carrera política amb una dimensió més especial i carismàtica. Tant alguns militars com una important munió de persones vinculades a la Lliga, aquella formació política llavors tan allunyada del seu pensament polític, reberen passaports gestionats des de la Conselleria per poder fugir a França i evitar, així, les possibles represàlies de les organitzacions revolucionàries.²¹

Els exemples i els testimonis sobre la seua actuació se succeeixen a bastament. Així per exemple, el militar i monàrquic Jesús Martínez-Lage, que el 19 de juliol era a l'edifici de l'Audiència Militar de Barcelona com a partícip del sollevament, es beneficià de la intervenció del conseller Espanya, que li evità un consell de guerra que hauria tingut un desenllaç tràgic.²² Alguns dels que obtingueren el passaport gràcies a Espanya durant l'estiu de 1936 foren Ramon Coll i Rodés, exalcalde de Barcelona, Joan Maluquer i Viladot, expresident de la Diputació, Josep Puig i Cadafalch, expresident de la Mancomunitat, i els senadors Pere Rahola i Joan Garriga, entre molts altres. També molts monjos de Montserrat, entre ells l'abat Marcet, els monàrquics Dàrius Romeu i Freixa –baró de Viver–, Carlos de Godó Valls –comte de Godó–, el periodista Santiago Nadal Gaya o el doctor Albert Bonet, fundador de la Federació de Joves Cristians de Catalunya.²³ Una altra de les persones significades políticament que gaudí dels seus bons oficis fou Enric Canturri i Ramonet, alcalde de la Seu d'Urgell el 1931 i diputat d'ERC al Parlament de Catalunya el 1932. El juliol de 1936 la Conselleria de Governació l'envià a la Seu d'Urgell amb el propòsit d'aturar els intents de sollevament militar. Amb una gran influència sobre el territori i una gran capacitat de maniobra, Canturri aconseguí ben aviat neutralitzar el cop a la ciutat i destituí els militars rebels. No obstant això, ben aviat topà amb els

21. Més extensament a JARNE (2010).

22. «Tant el conseller de Governació de la Generalitat com tots els militants d'esquerra de les comarques de Lleida teníem un deute amb el capità Jesús Martínez-Lage, perquè després dels Fets d'Octubre del 34 va fer una tasca molt meritòria en defensa de molts companys nostres processats per aquella causa. Calia, doncs, demostrar-li el nostre agraïment, i així ho férem». Recollit a VIADIU (1979), p. 105.

23. ALBERT MANENT (1987), «1936. Com se salvaren els prohoms de la Lliga Catalana», *Serra d'Or*, p. 447-453; també ALBERT MANENT (1998), *Josep Maria Espanya, conseller de la Mancomunitat i de la Generalitat de Catalunya*, Barcelona, Rafael Dalmau.

anarquistes, que no dubtaren a traslladar-lo a les oficines de la CNT-FAI de Barcelona. Com en tants altres casos, aconseguí sortir-ne gràcies a les bones gestions d'Espanya. Donades les vicissituds que havia hagut de passar, a partir de llavors decidí incorporar-se al front amb la columna Macià-Companys.

Molt possiblement, un dels casos més peculiars fou el de Miquel Mateu i Pla, alcalde de la Barcelona franquista el desembre de 1939. Miquel Mateu fou, justament, una de les persones que van poder fugir a França amb un passaport signat per Espanya. De fet, es considera que actuà com a representant oficiós del règim franquista a París durant la Guerra Civil. Quan el Tribunal de Responsabilitats Polítiques (TRP) obrí un expedient contra Espanya i Mateu hagué d'emetre el corresponent informe com a alcalde de Barcelona, no dubtà d'assenyalar l'ajuda que particularment n'havia rebut. Hi apuntava explícitament:²⁴

[...] en los primeros días autorizó gran número de pasaportes, contribuyendo en tal forma a que numerosas personas de ideología afecta al Glorioso Movimiento Nacional pudieran salvar sus vidas pasando la frontera.

Tanmateix, les expressions manifestament apuntades per Mateu no foren suficients per a la Delegación Provincial de Información e Investigación de la Falange de Barcelona, l'informe emès per la qual assenyalaria que Espanya havia treballat

[...] activamente a favor de la causa roja, tomando parte en mítines y propagandas, pudiendo ser considerado como uno de los inductores de todos los desmanes cometidos. [...] El interesado, de acuerdo con los Consejeros de la Generalidad, fue el que entregó las armas a la citada F.A.I., ordenó incautaciones, dejó cesantes a los empleados del Estado, dio pasaportes a precios exajerados [sic] y cometió tantas injusticias, que serían difíciles de enumerar.

El 1941 el Tribunal de Responsabilitats Polítiques li confiscava tots els béns que posseïa²⁵ i el sancionava amb «la pèrdua total de bienes, inhabilitación absoluta por quince años y extrañamiento perpetuo del territorio nacional».

24. Francesc VILANOVA (1999), *Repressió política i coacció econòmica*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

25. Segons figurava a l'expedient, els béns d'Espanya constaven de tres comptes corrents amb un total de 102 pessetes, una mina de ferro, una casa a la plaça de la Constitució de Vielha, un prat al Pas d'Arraó i un crèdit hipotecari.

Segurament, la gran tensió que es visqué durant aquell estiu de 1936 féu que Espanya s'acabés trobant en una situació similar a la d'aquells que havia ajudat. A finals de setembre de 1936 dimitia com a conseller. Substituint per Artemi Aiguader, la seua marxa del Govern fou discreta. Tan discreta com la seua marxa de Catalunya.

Establert a París, el juliol de 1939 la família Espanya s'embarcà a Le Havre en el vaixell *Normandie* en direcció a Nova York. Pocs dies després se n'anaven cap a Barranquilla, on arribaren el 31 de juliol de 1939. Josep Maria Espanya canvià l'exili de París pel de Colòmbia, on s'establí definitivament i es dedicà amb èxit a l'activitat empresarial. Primer va obtenir l'arrendament d'una finca de canya de sucre a Villeta (Tierra Caliente), i ben aviat s'associà amb el metge Carles Pol i Aleu, amb qui fundà l'Instituto Bioquímico, tot dedicant-se a la representació de productes farmacèutics procedents de Suïssa. Posteriorment, invertí en altres empreses com Plásticos Internacionales –on tingué com a soci Antoni Trías i Pujol–, Curtidumbres España i Guimet y Noguera, entre altres.

Tanmateix, no hi descuidà els seus vincles, amb expressions que tenien a veure tant amb el republicanisme com amb el nacionalisme català. El 15 d'octubre de 1942 homenatjava el seu amic Lluís Companys en impartir al teatre Teusaquillo de Bogotà la conferència «Segundo aniversario del fusilamiento de Luis Companys, presidente de Cataluña». La seua activa implicació en diverses activitats empresarials no impedí que fes una intensa vida social i participés en molts actes organitzats ja fos pels catalans que hi vivien, per l'Ateneo Español Republicano o pel Govern colombià. Així per exemple, formà part, el 1941, del grup de catalans a Colòmbia que donaren suport a la candidatura de Carles Pi i Sunyer per substituir Companys en la presidència de la Generalitat. Alhora fou representant de la Junta Española de Liberación a Colòmbia i una de les seues col·laboracions més destacades va ser amb motiu de la celebració dels Jocs Florals de la Llengua Catalana –itinerants per Europa i Amèrica entre 1941 i 1977– que tingueren lloc a Bogotà l'any 1945, tot coincidint amb el centenari del naixement de Jacint Verdaguer.²⁶

26. J. A. HERNÁNDEZ GARCÍA, «El exilio español republicano en Colombia», a Abdón MATEOS (ed.) (2009), *¡Ay de los vencidos! El exilio y los países de acogida*, Madrid, Eneida. La seua esposa Juanita Abadías exercí de reina dels Jocs alhora que Espanya s'encarregà d'oferir un banquet a l'hotel Granada per a 400 persones.

ANTONIETA JARNE

Espanya morí a Bogotà el 22 de juny de 1953, molt lluny dels seus orígens. Lluny també quedava, un cop més, aquell somni polític de construir i viure en una República federal. Dos anys després de la seua mort, María Dolores España Salanova demanà la revisió de la sanció contra el seu pare a la Comisión Liquidadora del TRP. Finalment, el juliol de 1956 quedà absolt de tots els càrrecs alhora que s'autoritzava els hereus a recuperar el patrimoni familiar. No obstant això, no tots els béns mobles foren retornats. Els franquistes, moguts per les ànsies repressives, havien fet desaparèixer la biblioteca de Vielha, on fins i tot hi havia dos incunables. La seua memòria –en aquest cas, patrimonial– només va poder ser restituïda molt parcialment.

Tanmateix, la Val d'Aran, tot i el pas del temps, no deixà de tenir-lo present en el seu imaginari col·lectiu. El 1979, amb la proclamació dels primers ajuntaments democràtics després de la dictadura franquista, el Consistori de Vielha s'apressà a posar el seu nom a la cèntrica plaça de la Vila, justament al costat de la seua casa pairal. El 1995 es col·locà una placa a l'edifici de l'Ajuntament que homenatjava la memòria de l'il·lustre aranès.

La fluïdesa en el diàleg establert entre Espanya i els seus orígens ha permès suavitzar allò que el 1919 premonitòriament digué a la localitat de Graus:

Ayer nos arrebataron las libertades; hoy nos arrebatan el suelo de la patria.

BIBLIOGRAFIA

- A. D. (2009). *Universo de micromundos. VI Congreso de Historia Local de Aragón*. Saragossa: Diputación de Zaragoza. Instituto Fernando el Católico.
- CULLA, Joan B. (2013). *Esquerra Republicana de Catalunya 1931-2012: una història política*. Barcelona: La Campana.
- ESCOFET, Frederic (1973). *Al servei de Catalunya i la República. La victòria. 19 de juliol de 1936*. París: Edicions Catalanes de París.
- ESPANYA, Josep Maria (1919). *Las corrientes autonomistas en el mundo o el pleito de Cataluña*. Lleida: Talleres de Sol y Benet.
- IVERN, Dolors (1988). *Esquerra Republicana de Catalunya: 1931-1936*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- HERNÁNDEZ GARCÍA, J. A. «El exilio español republicano en Colombia». A: MATEOS, Abdón (ed.) (2009). *¡Ay de los vencidos! El exilio y los países de acogida*. Madrid: Eneida.

- JARNE, Antonieta (2010). *Josep Maria Espanya i Sirat. El somni federal*. Lleida: Alfazeta edicions.
- MANENT, Albert (1987). «1936. Com se salvaren els prohoms de la Lliga Catalana». *Serra d'Or*, p. 447-453.
- (1998). *Josep Maria Espanya, conseller de la Mancomunitat i de la Generalitat de Catalunya*. Barcelona: Rafael Dalmau.
- PELÁEZ LÓPEZ, José (1998). *Prensa, poder y sociedad en Palencia: 1808-1941*. Valladolid: Universidad de Valladolid.
- SALLÉS, Anna (1986). *Quan Catalunya era d'Esquerra*. Barcelona: Edicions 62.
- VIADIU, Francesc (1979). *Delegat d'ordre públic a «Lleida la roja»*. Barcelona: Rafael Dalmau.
- VILANOVA, Francesc (1999). *Repressió política i coacció econòmica*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.